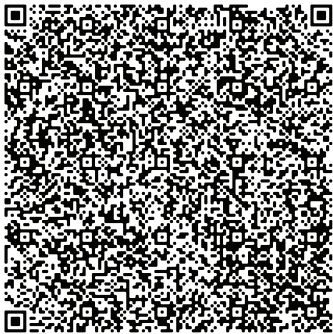

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ І САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922.8 :613.885

Тетяна Зелінська
ORCID iD 0000-0003-4430-7082

доктор психологічних наук,
професор кафедри соціальної психології та психотерапії,
НПУ імені М. П. Драгоманова,
вул. Тургенівська, 8-14, 01054 м. Київ, Україна
sharlizet@mail.ru

РОЗВИТОК АМБІВАЛЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ЮНАЦТВІ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО-ІНТЕГРАТИВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Представлено авторську особистісно-інтегративну концепцію, її головні принципи, наукові положення та відповідну структурно-динамічну модель розвитку амбівалентності особистості в осіб юнацького віку.

У статті обґрунтовується думка про те, що амбівалентність в юнацтві розвивається як усвідомлення здатності збалансувати, узгодити, рефлексувати та глобально інтегрувати полярні сторони опору в її складових. Репрезентовані компоненти амбівалентності особистості утворюють якісну ієрархію рівнів: гармонійний низький, неузгоджений середній, дисгармонійний високий. В результаті моделюється особистістю гармонізація переживання амбівалентності глобального-Я.

Ключові слова: амбівалентність особистості; дезінтегральне-Я; інтегральне-Я; особистісно-інтегративна парадигма; структура амбівалентності особистості.

Вступ. Концептуальна парадигма як модель особистісного явища є необхідним кроком його дослідженні. Вивчення амбівалентності особистості буде здійснено на основі особистісно-інтегративної парадигми як провідної у вирішенні питань її генези у осіб юнацького віку, вихідних її принципів, основних положень, психологічної структурно-динамічної моделі: її основних складових та рівнів, а також ядерної, провідної підсистеми – глобальному-Я переживанні.

Психологічний зміст категорії амбівалентності як особистісної властивості полягає у тому, що вона притаманна кожному індивіду і виявляється в інтеграції двох рівних чи майже рівних за силою та взаємовиключно діючих сторін мотивів, емоцій, когніцій та поведінки (Зелінська Т. М., 2010, с. 8).

Амбівалентність є природною властивістю внутрішнього світу психічно здорової особистості. Вона стає умовою інтеграції особистості у юнацтві в напрямі гармонійного розвитку. Цей процес відбувається шляхом накопичення в адаптаційний стабільний період юнацького розвитку амбівалентного протиріччя, що порушує попередню цілісність глобального-Я, сприяє його «перевантаженню» шляхом посилення особистісних

змін. Логіка моделювання узгодження позитивного й негативного, згідно І. Д. Денисенко, відбувається у проблемному полі особистості як основного суб'єкта змін (Денисенко І. Д., 2015, с. 211).

Особистісно-інтегративна парадигма базується на принципах особистісного розвитку, генетико-моделюючого методу та інтеграції поглядів про амбівалентність в когнітивному, гуманістичному і феноменологічному підходах західної психології. Методологічною основою побудови особистісного підходу став генетико-моделюючий метод С. Д. Максименка (Максименко С. Д., 2007, с. 61-67). Останній надав можливості актуалізувати вивчення особистісної амбівалентності в юнацькому віці з позиції динамічної системи, що саморозвивається завдяки руху біосоціальної основи – нужди, яка «опредметнюється» в особистості.

Важливими для нас є положення представників когнітивної психології (М. Занни, К. Каплана, К. Кругмана, К. Левіна, В. Скотта, М. Томпсон та ін.), а саме: активізація когнітивної сфери, афективно-когнітивна узгодженість, вплив контексту на поведінку, ціннісно-сміслова узгодженість, диференціація самосхем особистості, самоусвідомлення вагання як пошук

розв'язання суперечності, вплив інтенсивності й амбіквальності на амбівалентність тощо. Ми дотримувалися основних постулатів гуманістичної психології: людина як цілісна істота перевершує суму своїх складових; її існування розгортається в контексті людських відносин; вона усвідомлює себе; людина не пасивна і має вибір; людина спрямована в майбутнє, тому є в неї мета, цінності, смисл, тобто вона інтенціональна (Дж. Бьюдженталь, А. Маслоу, Р. Мей, Ф. Перлз, К. Роджерс, В. Франкл, І. Ялом та ін.).

Психологічні знання про амбівалентність утворюються, як це доводять вчені феноменологічного напрямку (Н. Вестерман, С. Дональдсон, Н. Харріс, С. Харіст, С. Хартер та ін.), на засадах постнеокласичної науки, побудованої на методологічному плюралізмі або лібералізмі, що передбачає не лише толерантне, рівноправне ставлення до психологічних теорій, а й нове ставлення до джерел психологічного знання як взаємодоповнюючих одне одного. У зв'язку з цим інтегративний підхід (П. П. Горностай, К. Уїлбер, А. В. Юревич, В. М. Ямницький та ін.) ми розуміємо широко: це об'єднання, систематизація надбань різних учених в адекватне розуміння особистісної амбівалентності, розширення й поглиблення її психологічної реальності власними здобутками.

З одного боку, основу особистісно-інтегративної концепції складає сукупність вихідних теоретичних положень про закономірності, структуру, функціонування та розвиток особистості, з іншого – вона полягає у презентації амбівалентності у осіб юнацького віку в інтегративному напрямі. Особистісно-інтегративна концепція є визнанням найвищої цінності людини, її вільний саморозвиток, самоактуалізацію і самоздійснення в різних її сферах життя при взаємодії з соціальним світом.

Амбівалентність у осіб юнацького віку визначається єдністю психічного розвитку з процесами їх навчання і виховання як творчий процес баланс-узгодження позитивних і негативних афектів, когніцій і поведінки у гармонійне переживання. В онтогенетичному розвитку особистості лише в юнацькому віці з'являються умови для розвитку амбівалентності як узагальненого феномена, глобального переживання-перетворення. Амбівалентність особистості розвивається як усвідомлення здатності збалансувати, узгодити, рефлексувати та глобально інтегрувати різні полярні сторони суперечностей. В результаті досягається осмислення амбівалентності глобального-Я переживання. Воно подібне до Его-позиції як спорідненості людини у світі, чи до «Я» як тотожності індивіда з самим собою, що дається в рефлексуючій Его-позиції, образі і переживанні себе (Meerloo J., 1964).

Мета статті – представити концептуальну особистісно-інтегративну парадигму, розкрити складові психологічної структурно-динамічної моделі генези амбівалентності особистості в юнацькому віці.

Концепція. Особистісно-інтегративна концепція амбівалентності особистості ґрунтується на провідних принципах про збалансованість та узгодженість взаємовиключних суперечностей у осіб юнацького віку; їх рольового переживання амбівалентності; її обумовленості опором як виявом поведінки.

Принцип зв'язку фундаментальних складових – баланс, узгодженість – забезпечує їх сполучність в актуальній та потенційній частинах шляхом визначення смислового домінування валентності. Принцип рольового переживання амбівалентності (майбутніх ролей матері та батька), як втілення актуальної потреби готовності до самореалізації в сімейній сфері життя в юнацькому віці, посилює її самоактуалізацію. Принцип вияву амбівалентності в опорі дає можливість дослідити в поведінці особистості її зовнішній бік. На всіх рівнях розвитку амбівалентності виявляється опір, але різної інтенсивності. Тільки на високому її рівні відбувається посилення опору, що обумовлює в актуальній фазі домінування агресивності, коли фактично руйнується стабільність і гальмується процес змін. В опір-поведінці виявляється, втілюється глобальне переживання гармонійного, неузгодженого і дисгармонійного розвитку амбівалентності в осіб юнацького віку.

Цілісність має індивідуальні особливості складових і розглядається нами як похідна структури амбівалентності особистості. Упровадження принципів особистісно-інтегративної концепції дозволило визначити структурно-динамічну модель генези амбівалентності особистості в юнацькому віці. Її психологічна структура має складові, які розвиваються у відповідності з особливостями цього віку, з урахуванням індивідуальності, що обумовлює рівні вияву.

Розвиток амбівалентності особистості є невід'ємним від процесу входження людини у соціальний світ і виявлення нужди як первісної інтенції при взаєминах з ним. У соціальному світі особистість разом пізнає і опановує суспільні суперечності, наділяє їх власним змістом та робить своїм надбанням. Особистісний світ (характеристики індивідуальної свідомості, самосвідомості) є складним віддзеркаленням соціального. Гармонійне опанування світу в собі стимулює розвиток гармонійності з реальністю, що виявляється в єдності думок, емоцій і поведінки. Глобальне-Я як емоційно-ціннісне самоставлення гармонізує взаємини зовнішнього і внутрішнього світів.

Структурно-динамічна модель генези амбівалентності особистості в осіб юнацького віку. Розроблені нами принципи пояснюють функціонування психологічної моделі розвитку амбівалентності особистості (рис.1).

Виходячи з принципу креативного релятивізму зазначимо, що особистість не вичерпується будь-якою конкретною моделлю. Людська екзистенція

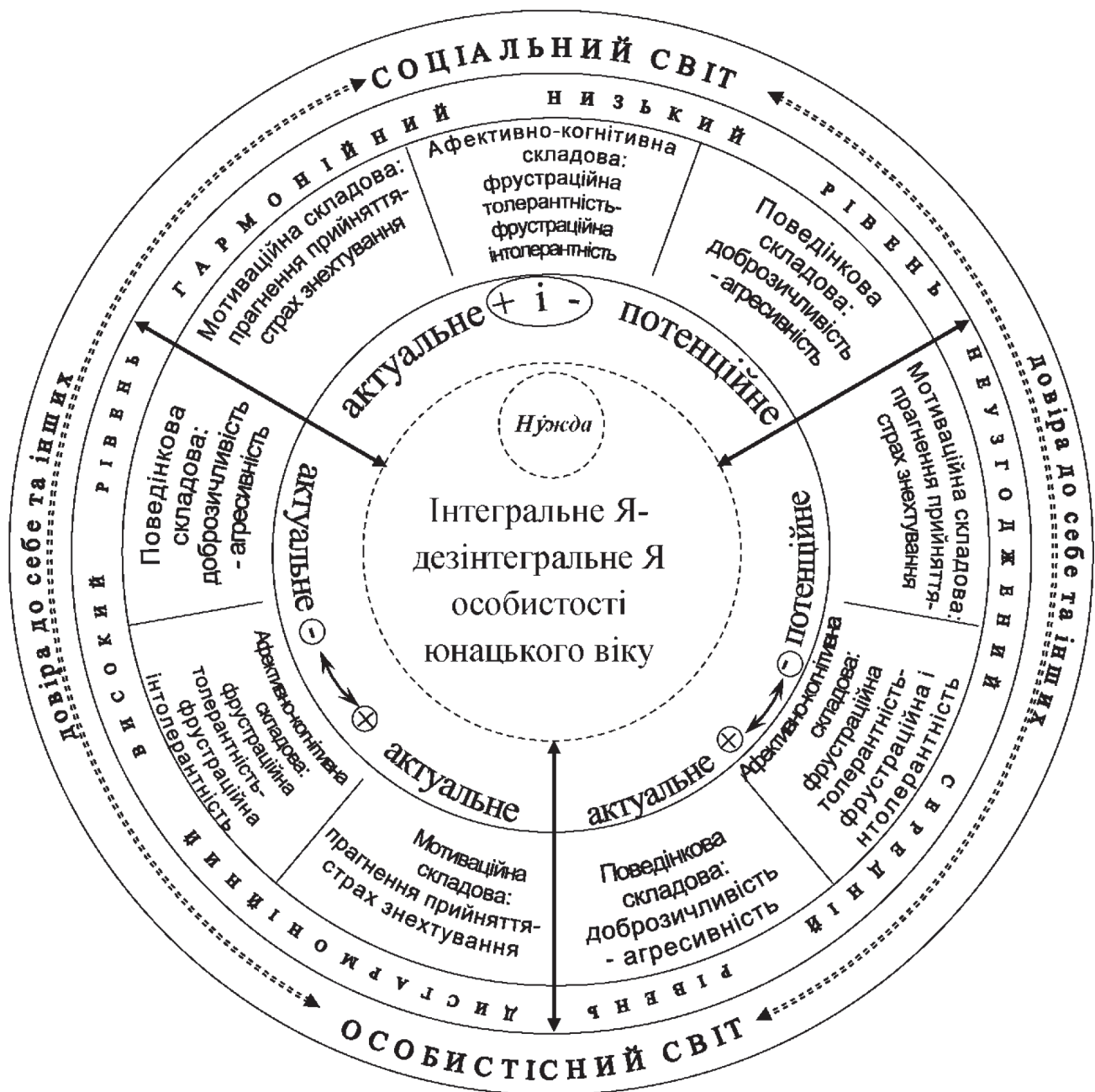

Рис. 1. Структурно-динамічна модель генези особистісної амбівалентності у осіб юнацького віку

безмежна, невичерпна. Єдиним способом її опанування є розуміння суб'єкта як активного творця власного життя. Розроблена нами структурно-динамічна модель генези амбівалентності особистості в юнацтві втілює принципово важливі такі наукові положення:

1. динамізм амбівалентності здійснюється шляхом постійних змін, самозмін її складових та зв'язків між ними при збереженні функцій;
2. збалансованість, узгодженість відбуваються як в її особистісних складових (мотиваційній, афективно-когнітивній, поведінковій, системотвірній), так і між ними;
3. змістовна рівноцінність, самостійність кожної її складової забезпечує стійкість, упорядкованість та цілісність гетерогенних протилежностей;
4. не адитивність, коли сума її складових не дорівнює цілісній структурі;
5. її складові пов'язані між собою лінійно та нелінійно;
6. системотвірна складова, що регулює активації, ієрархічно вище особистісне явище за функціональним призначенням, є метою та результатом розвитку амбівалентності особистості (інтегральне Я – дезінтегральне Я);
7. наявність становлення як включення більш ранніх стадій розвитку в більш пізні та формування як набуття певної форми;
8. позитивна і негативна сторони протилежності кожної її складової мають певну інтенсивність вияву до одного об'єкта, що обумовлює опір між ними;
9. двовимірність протилежностей – наявність смислових взаємозв'язків: одна частина актуальна, домінуюча, ціннісна, інша – потенційна, контрольована, менш ціннісна; одновимірність протилеж-

ностей – наявність двох ціннісних смислових частин, які практично не взаємопов'язані й актуально чергуються;

10. функціонування позитивного й негативного: одночасне гармонійне, оскільки протилежності помірні за інтенсивністю; послідовне дисгармонійне, бо взаємовиключні сторони надмірні за інтенсивністю.

Ця авторська модель реалізується таким чином, що зміни однієї структурної складової призводять до змін інших, але нелінійно. Структура розвивається як самостійно (різнопланово, суперечливо), так і в складі цілісності (гетерогенно). Психологічна структура амбівалентності особистості в юнацькому віці складається з обґрунтованих підструктур, які розвиваються у відповідності з особливостями цього віку, індивідуальністю, що обумовлює її рівні вияву. Системотвірна складова – амбівалентне інтегральне Я – дезінтегральне Я, як ієрархічно вище особистісне явище за функціональним призначенням є метою і результатом генези досліджуваної властивості в юнацькому віці.

Складові амбівалентності особистості.

Амбівалентність має категоріальний характер, вона виявляється через інші феномени, проте не обмежується ними. У юності як найбільш гнучкому віковому періоді дорослості, комплексно розвиваються всі сторони особистості, де амбівалентність як її властивість має інтегруючу функцію як усередині кожної з чотирьох складових: мотиваційної, афективно-когнітивної, поведінкової, системотвірної, так і між ними.

Зміст *мотиваційної* складової амбівалентності виявляється у потребі особистості в соціальних контактах, а саме: у мотивації афіліації. Мотиваційне переживання амбівалентності, згідно з Дж. Бьюдженталем, здійснюється як одночасна чи послідовна позитивна і негативна валентність (цит. за: І. Яломом, 2005, с. 354). Критерієм вияву амбівалентності в мотиваційній сфері юнацького віку є мотивація афіліації як результат суперечності між позитивним і негативним прагненням до прийняття в різних сферах комунікативних відносин. Мотивація афіліації як віра в позитивні стосунки складається з бажання бути прийнятим іншими людьми (І. С. Кон, М. Ш. Магомед-Емінов, Г. Салліван, Б. О. Сосновський). В комунікативних взаєминах (товариських, дружніх та у коханні) молоді люди виявляють симпатію – антипатію, залежність – автономію, любов – ненависть тощо. Вивчення у взаєминах позитивних і негативних сторін суперечностей розкриває реалістичну динаміку розвитку амбівалентності особистості у осіб юнацького віку. Саме їх збалансованість, узгодженість оптимізує стосунки, ставлення, дружбу, кохання дівчат і хлопців в юності.

Зміст *афективно-когнітивної* складової амбівалентності обумовлюється прагненням до стійкості, стабільності, логічності особистості в

юнацтві, що реалізується у послідовності думок, емоцій і волі молодих осіб, навіть, у складних ситуаціях. М. Занна, М. Томпсон вважали, що афективно-когнітивний компонент є найстійкішим утворенням амбівалентності особистості (Thompson M., Zanna M., 1995). Вони наголошували, що когнітивна інтерпретація ситуації є необхідною умовою для виникнення емоцій певної якості, певного афективного забарвлення. Амбівалентність когніцій, розумової діяльності та емоцій особистості В. А. Семіченко також розглядає в комплексі (Семіченко В. А., 1998, с. 25).

Важливим аспектом єдності переживання афективно-когнітивної амбівалентності є толерантність до задоволення і незадоволення потреб у юнацькому віці. Особистісна амбівалентність накопичує напруження від незадоволення протилежних смислів, цінностей, у результаті виникає фрустрація як неможливість досягти бажаного (Ребер А., 2003, с. 437). Механізм толерантності діє, за Ф. Ю. Василюком, лише в певних межах, коли виникає ситуація неможливості тримати одночасно дві протилежності, тоді виникає ситуація перешкоди (Василюк Ф. Е., 1984, с. 114). Особистістю це переживається як фрустраційна толерантність або фрустраційна інтолерантність.

Наявність толерантності свідчить про можливість долати перешкоди без травмуючих наслідків шляхом балансу, узгодженості афектів і когніцій, і, навпаки, нездатність довільно це здійснити – про фрустраційну інтолерантність. Фрустраційна толерантність і фрустраційна інтолерантність, на наш погляд, є критерієм афективно-когнітивної складової досліджуваної властивості особистості в юнацькому віці.

Зміст *поведінкової* складової амбівалентності полягає у двох взаємовиключних виявах – доброзичливості та агресивності. В.В. Бойко зазначав, що доброзичливу особистість відрізняє готовність встановлювати дружні контакти, узгоджувати суперечності, долати перепони на шляху до співробітництва (Бойко В. В., 1996, с. 237). Найважливішим самовизначенням особистості є вибір між добром і злом саме у поведінці, яка обумовлюється мотивацією, афектами та когніціями (Кримський С. Б., 2008, с. 31). Довільність поведінки визначається згідно з етичним імперативом, який виявляється в тому, що людина не може не робити добро.

В юності реалізується активне прагнення до духовності (добра, справедливості, гідності), коли внутрішня піднесеність актуалізується в доброзичливу поведінку, яка характеризується відповідальністю, готовністю до співпраці та успіху. Доброзичливість поведінки – реальний гуманізм, повага до себе і людей, загальнолюдських цінностей, що сприяє узгодженості, гармонійності амбівалентності.

Протилежною доброзичливості є агресивність (агресія) – стійка риса особистості наносити шкоду (Р. Берон, А. О. Реан, Д. Річардсон та ін.). Дисгармонійна висока амбівалентність виявляється

в агресивності, яка реалізується актуально, а доброзичливість – потенційно, проте гармонійна низька амбівалентність здійснюється, коли доброзичливість виявляється актуально, агресія – потенційно. Самотрансцендентність, конструктивна агресія є засобами мінімізації її деструктивного вияву (С. Л. Соловійова, Е. Фромм, С. Хорн та ін.).

Четверта складова амбівалентності особистості в юнацькому віці є **системотвірною**, її критерій – інтегральне Я й дезінтегральне Я. Це центральна складова, що ієрархічно є вищою за функціями, становить мету і результат її розвитку в юнацькому віці. Інтегральне Я виконує функцію самоототожнення «Я» чи особистісної ідентичності, усвідомлюється «Не-Я» (світ чи інша людина у бутті) та «Над-Я» (ідеал, Бог). Коли «Не-Я» об'єднується з «Над-Я», здійснюється трансцендентність, вихід у вищі інстанції. В «Я» суб'єкта і об'єкта включається усвідомлений досвід (К. Роджерс, 1998). Часткові «Я» становлять сукупну самість, яка послідовно розвивається (Уілбер К., 2004, с. 52). Інстанція «Я» в юності є переживанням разом зовнішнього світу і свого внутрішнього світу (Папуча М. В., 2011, с. 206). У кожного хлопця і дівчини цього віку існує дезінтегральне Я – конфліктне, неадекватне, коли людина розмірковує про себе як про нездатну особистість, що втілюється в реальності. Суперечливий зміст «Я» набуває узгодженості, інтегрованості (Столін В. В., 1983, с. 123).

Нужда має стійке відгалуження в цілісній амбівалентності інтегрального Я й дезінтегрального Я в юнацтві, що дає можливість усвідомлювати, об'єднувати генотипічний, гностичний, аксіологічний потоки психіки. Таким чином, інтегральне Я й дезінтегральне Я – центральна системотвірна складова, що взаємопов'язана з іншими підструктурами, але не є їх сумою у структурі амбівалентності особистості в юнацькому віці. Репрезентовані складові структури амбівалентності особистості утворюють якісну ієрархію функціонування на трьох рівнях: 1) *гармонійному низькому* – одночасна актуалізація позитивного та мінімізація негативного як потенційного; 2) *неузгодженому середньому* – одночасне коливання актуального позитивного та потенційно негативного, що особою довільно узгоджуються; 3) *дисгармонійному високому* – послідовна актуалізація позитивного і негативного шляхом їх чергування. Отже, обґрунтування структурно-динамічної моделі генези амбівалентності особистості в юності дало можливість зробити узагальнення

про складність цього психологічного конструкту, який перебуває в динамічній взаємодії чотирьох її складових (мотиваційної, афективно-когнітивної, поведінкової, системотвірної) і відповідних критеріїв (прагнення прийняття і страх знехтування, фрустраційна толерантність і фрустраційна інтолерантність, доброзичливість й агресивність, інтегральне Я й дезінтегральне Я), показників: одночасність і послідовність, двовимірність і одновимірність протилежностей до одного об'єкта у дівчат і хлопців юнацького віку.

Висновки. Обґрунтовано методологію особистісно-інтегративної концепції розвитку амбівалентності в юнацькому віці. Розкрито особистісну методологію, яка охоплює проблематику свідомості, самосвідомості амбівалентності. Висвітлено засади когнітивного, гуманістичного і феноменологічних напрямів західної психології, а також генетико-психологічної теорії особистості С. Д. Максименка. Особистісно-інтегративна концепція дає можливість об'єднати результати академічної і практичної психології, феноменологічних досліджень про амбівалентність особистості.

Особистісно-інтегративна концепція ґрунтується на принципах, які дозволяють дослідити амбівалентність, сутність якої полягає у тому, що нужда детермінує розвиток особистості як саморух цілісної суперечності з опором позитивного й негативного до одного об'єкта. В юнацтві зростає здатність особистості одночасно узгодити слабкий, помірний опір протилежностей у переживання самотворення цілісності (актуального, позитивного й потенційного, негативного). Потужний опір протилежностей послідовно актуалізує їх чергування, що блокує смислову цілісність амбівалентності. Взаємозв'язки позитивного і негативного обумовлені їх цінністю для особистості, а отже, двовимірністю, тому ці сторони діють узгоджено й одночасно або, навпаки, неузгоджено і чергуються.

Розроблено структурно-динамічну модель генези амбівалентності особистості в юнацтві, вихідні положення якої пояснюють її функціонування. Складові утворюють якісну ієрархію рівнів амбівалентності особистості: гармонійний низький – двовимірне й одночасне функціонування позитивного та негативного; неузгоджений середній – двовимірне коливання й одночасне функціонування позитивного і негативного; дисгармонійний високий – одновимірне і послідовне функціонування позитивного й негативного.

Література

1. **Денисенко І. Д.** Моделювання поведінки особистості в сучасних соціокультурних контекстах: методологічні засади та перспективи. / І. Д. Денисенко // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХНПУ, 2015. – Вип.45 (частина І). – С. 205 – 214, DOI 10.5281/zenodo. 22419
2. **Зелінська Т. М.** Амбівалентність особистості : Теорія, діагностика і психокорекція : навч. посіб. / Т. М. Зелінська. – К.: Каравела, 2010. – 256 с.
3. **Максименко С. Д.** Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. – 240с.

РАЗВИТИЕ АМБИВАЛЕНТНОСТИ ЛИЧНОСТИ В ЮНОШЕСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ЛИЧНОСТНО-ИНТЕГРАТИВНОЙ КОНЦЕПЦИИ

Зелинская Татьяна, доктор психологических наук, профессор кафедры социальной психологии и психотерапии НПУ имени М. П. Драгоманова, ул. Тургеневская, 8-14, 01054 г. Киев, Украина, sharlizet@mail.ru

Представлено авторскую личностно-интегративную концепцию, ее основные принципы, научные положения та соответствующую структурно-динамическую модель развития амбивалентности личности в юношеском возрасте. В статье обосновывается мысль о том, что амбивалентность в юношестве развивается как способность балансировать, согласовывать, рефлексировать и глобально интегрировать полярные стороны сопротивления в ее компонентах. В результате моделируется личностью гармонизация переживания амбивалентности глобального-Я. Описанные структурные компоненты амбивалентности личности образуют качественную иерархию уровней: гармонический низкий, несогласованный средний, дисгармонический высокий.

Ключевые слова: амбивалентность личности; дезинтегральное-Я; интегральное-Я; личностно-интегративная парадигма; структура амбивалентности личности.

DEVELOPMENT OF PERSONALITY AMBIVALENCE OF YOUNG PEOPLE IN THE CONTEXT OF PERSONAL INTEGRATIVE CONCEPT

Zelinska Tetiana, Doctor of Psychological Sciences, Professor of Social Psychology and Psychotherapy Department, National Pedagogical University by M. P. Drahomanov, Turhenivska str., 8-14., 01054 Kyiv, Ukraine, sharlizet@mail.ru

Author presented personal integrative concept, its basic principles, scientific terms, and the structural and dynamic model of ambivalence identity in adolescence. Personal methodology that includes issues of consciousness, consciousness of ambivalence has been revealed. Principles of humanistic and cognitive areas of Western psychology have been displayed. It is shown that an integrative approach makes it possible to combine the heritage of academic and practical psychology, phenomenological studies of ambivalence personality.

Ability to simultaneously coordinate the individual weak, moderate resistance opposite ambivalence of self-creation experience wholeness and harmony (with actual and potential positive, negative) is growing in adolescence. Powerful resistance ambivalence consistently updates the alternation of opposites, which blocks semantic integrity and harmony of the individual. The relationships of positive and negative are caused by their value to the individual, so these opposites are coordinated and uncoordinated simultaneously or alternate.

Presented components of personality ambivalence form a quality hierarchy levels: harmonious low - simultaneous operation of two-dimensional positive and negative; uncoordinated average - two-dimensional fluctuations and simultaneous operation of both positive and negative; disharmonious high - and consistent one-dimensional alternating positive and negative.

In the article, the idea that the ambivalence of the individual in adolescence is growing awareness of the ability to balance, harmonize, react and globally integrate its opposite side support in the components. As a result, the individual simulates harmonization of ambivalence of global I.

Key words: ambivalence of personality; ambivalence structure of the individual; disintegrative I; integrative I; personal and integrative paradigm.

Стаття надійшла до редакції 05. 04.2016

Прийнято до друку 26.05.2016